

V. S. BLÖMSTEDT '95

NUORI · SUOMI · V

NUORI SUOMI

NUORI SUOMI

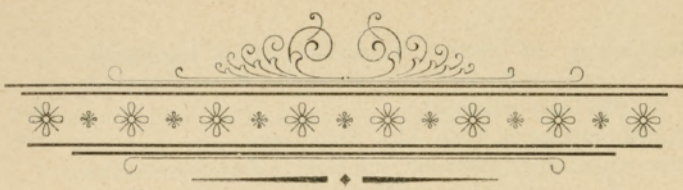
PÄIVÄLEHDEN JOULUALBUMI

V

1895

HELSINGISSÄ
PÄIVÄLEHDEN TOIMITUKSEN KUSTANNUKSELLA
PÄIVÄLEHDEN KIRJAPAINOSSA
1895

Sisällys.

Kirjoituksia ja niihin kuuluvia kuvia:

	Sivu.
Kauas ja korkealle, kirjoittanut <i>Juhani Aho</i> . — Kuvannut <i>V. Blomstedt</i>	1
Nuor' Roland, runo, kirj. <i>Yrjö Veijola</i> . — A'kukuvan piirtänyt <i>Louis Sparre</i>	4
Mikä on onni, kuvaus, kirj. <i>Minna Canth</i>	8
Sikem ja Sion, runo, kirj. <i>Reinhold Roine</i>	27
Referendum, kirj. <i>K. J. Ståhlberg</i>	33
Tuiskusäällä, runo, kirj. <i>Eino Leino</i>	44
Rukkaset, kuvaus Puolan Liettuasta, kirj. <i>Maila Talvio</i> . — Kolme <i>Alb. Gebhardin</i> piirtämää kuvaa	50
Sinne jäit —! runo, kirj. <i>Ilmari Virtala</i>	63
Ylioppilastutkinto. Onko sen halventaminen hyödyllinen oppikoulujen nuorisolle? kirj. <i>Lucina Hagman</i>	65
Odottaissa, runo, kirj. <i>Juhani Kattelus</i>	76
Ihmeellinen lähde, kirj. <i>Alkio</i> . — Kuvat <i>Alb. Gebhardin</i> piirtämät	78
Tien varrella, runo, kirj. <i>Kaarlo Forsgren</i>	87
Kuvain kumartaja, lastu, kirj. <i>Juhani Aho</i> . — Kuvat <i>Alb. Gebhardin</i> tekemät	89
Imatra, runo, kirj. <i>Vilppu Kaukonen</i>	105

	Sivu.
Kun Kallun piti opetella lentämään, kuvaus lapsimaailmasta, kirj. <i>Karl Aug. Tavaststjerna</i> . — Kuvat <i>A. Federleyn</i> piirtämät	109
Kesäisiä mielialoja, runo, kirj. <i>Eino Leino</i>	116
Eräs afrikalainen „fantasiia“, muistelmia Massauasta, kirj. <i>K. M. Levander</i> . — Viidellä valokuvan mukaan tehdyllä kuvalla	118
Kiinalaisia runoja, Hans Emil Larssonin ruotsinnoksesta suom. <i>Yrjö Veijola</i>	131
Erämaan asutus, historiallinen novelli. Kirj. <i>Santeri Ingman</i> . — Kuvat piirtänyt <i>Louis Sparre</i>	135
Kyntäjältä, neljä runomurenetta, kirj. <i>Lauri Soini</i>	153
Vanhapoika kertoo, kirj. <i>V. Jelm</i> . — Kuvat piirtänyt <i>Pekka Halonen</i>	156
Lemminkäinen ja karjanpaimen, runo, kirj. <i>Yrjö Veijola</i> . Kuvittanut <i>A. Federley</i>	164
Häntä vaivasi leini, humoreski, kirj. <i>Jakke Honka</i> . — Kuvat <i>A. Federleyn</i>	168
Köyhä poika, runo, kirj. <i>J. H. Erkko</i>	174
Hovin mamseli, kuvaus, kirj. <i>Tekla Hultin</i> . — Kuvat piirtänyt <i>Alb. Gebhard</i>	181
Liettualaisia lauluja, suomentanut <i>Maija Talvio</i> . — Vignetti <i>Alb. Gebhardin</i> piirtämä	196
Naapurit, kirj. <i>Kauppi-Heikki</i> . — Kaksi <i>V. Blomstedtin</i> kuvaa	201
Päivälehdessä tilausilmoitus.	208

Kansikuvan on tehnyt *Väinö Blomstedt*.

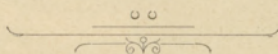
Erikseen painettuja kuvia:

- P. Halonen: „Neiet niemiä nenissä“.
- A. Edelfelt: Tohtori Roux'n muotokuva.
- V. Blomstedt: Erämaan järvi.
- E. Vikström: Kaiho.
- M. Enckell: Fantasia.
- A. Gebhard: Orpo.

Anna Sahlsten: Leipähuoli.
K. V. Järnefelt: Neulamäeltä
L. Sparre: Henri Marteau'n muotokuva.
V. Wallgren: Consolation.
P. Halonen: Syysmaisema.
Beda Stjernschantz: Aforismi.
A. Sahlsten: Akkoja.
V. Wallgren: Bretonne.
M. Enckell: Melancolia.
V. Blomstedt: Pariisilaisia luonnekuvia.

Kansilehti sekä eri lehdillä olevat kuvat ovat painetut
F. Tilgmannin tehtaassa, joka myös on valmistanut muitten
kuvain kliseet.

Muun painotyön on suorittanut *Päivälehdin kirjapaino*.

PEKKA HALONEN.
»NEIET NIEMIEN
NENISSÄ».

Kaukana ja korkealla.

Syvälle sisämaahan pistävän meren lahdelman pohjukassa minä synnyin, siellä lapsuuteni uiskentelin, ja iloitsin elämästäni tuuheiden rantalehtojen suojassa, tuulien tyynessä, — kuunnellen kaislikon kahinaa ja pienten laineiden loiskinaa.

Rannan raidat humisivat pääni päällä, kun pehmoisen mättään kyljessä emoni siipien alla öitäni vietin. Myrsky välistä rai-vosi, salamoit taivas ja jyrähtelivät synkät pilvet, mutta ihmettelyn mielihyvystä minä sille piupertelin, pelkoa tuntematta.

Salmen suuhun, jossa aavempi ulappa aukeni, tämä onnellinen maailmani ulottui; mutta sinne ei emo meitä milloinkaan ohjannut. Kun uuvuimme, odotti hän meitä ja nosti siipiensä päälle selkäänsä ja maihin sousti, pakoon haukkoja ja metsästäjän vaavinavaa silmää.

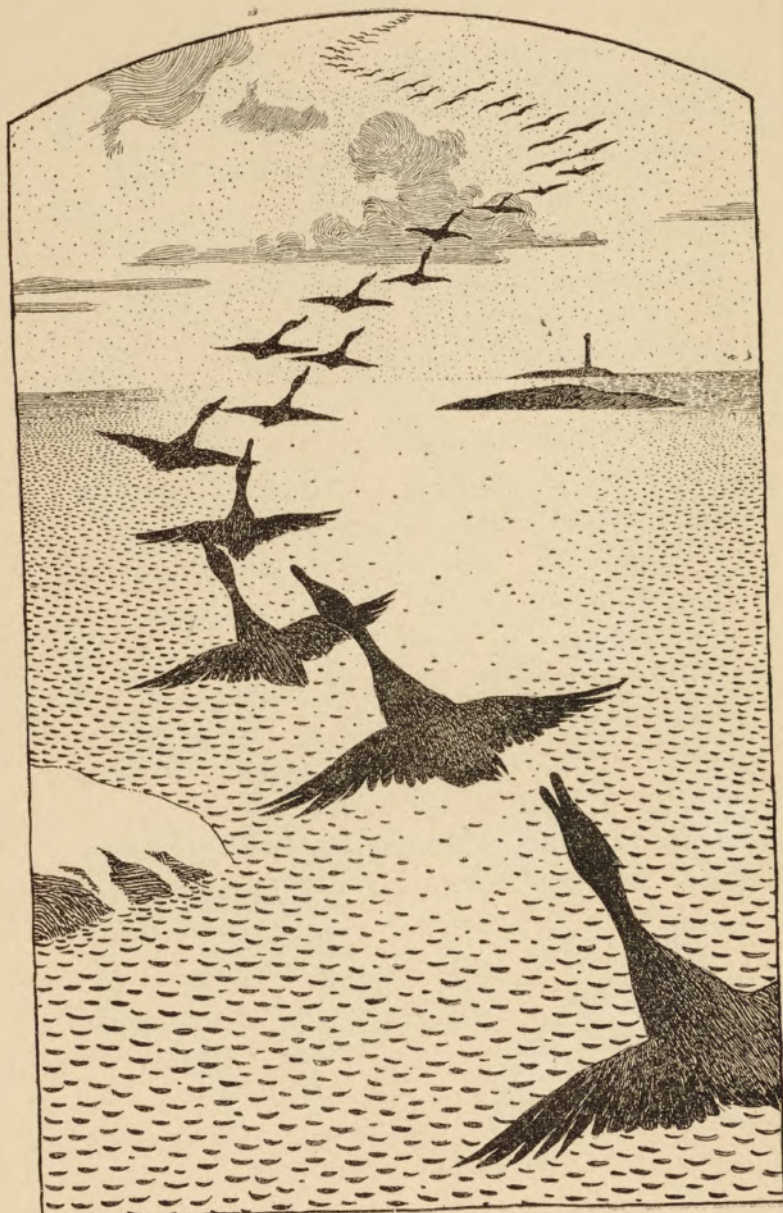
Mutta katosi minulta emo, ja veljet ja sisaret ennen minua lentoon joutuena vierivät pois, ja jouduin minä heitä etsiessäni salmen suusta suurelle ulapalle. Aamu oli kirkas ja myötäinen oli tuuli. Häämöitti edessäni korkea, kaukainen maa ja sinne minä pyrkimään. Uin ja uin, mutta eistynyt ei matkani. Vaan silloin nosti minua sisäinen voima, siipeni minäkin levitin, — ne kantoivat, ilma vihelsi korvissani ja ennenkun ymmärsinkään, olin minä siellä, minne halusin. Mutta se oli kivinen, karu kallio, ja heitti minut iso laine sen rannalle, jossa yöni kyyhötin kylmän kiven kyljessä, — ja minua pelotti ja paleli.

Vaan huomenna oli meri tyven ja ilma lämmin ja kallio sileä ja hieno ja nurmipenger sen vieressä vihreä. Taivas oli korkea ja suuri, ja meren vesi kirkas ja viileä. Riemu täytti rintani pitkän aallon minua keinuttaessa, pelko oli poissa, ja saarelta saarelle minä uiskentelin ja kalliolta kalliolle, jyrk-

kien kiviseinien sivutse ja nenitse niemien, joita veden käynti hellällä kädellä hyväili ja vaahtoon vaan omiksi iloikseen hyrskähti.

Unohtuivat entiset iloni, haihtuivat äskeiset suruni, ja ilmassa näin minä suuria valkosiipisiä lintuja ja veden pinnalla suurempia, jotka pyyhkivät ohitseni ja taivaan sieneen katosivat. Voimani kasvoivat, siipeni sakeni, ja minäkin voin lentää minne mieleni veti. Tapasin tuttavvia, yhdyin veljiini, sisariini sain, ja suurissa parvissa vietimme me iloisia aikoja maan ja meren vaiheilla.

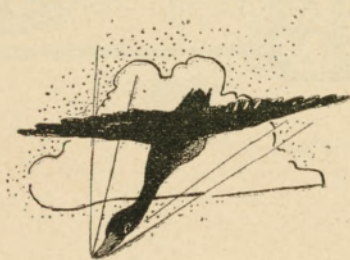
Vaan yhä meremmäksi mielemme piti, ulos isoimpien aaltojen otteluun. Uskalsimme sinne, viimeisille kareille, joita aalto ärjyvä kierteli, ja vihasta valkeana kiehui. Takaisin työnsi meidät raskas tuuli ja vaahtopalloina heitti meidät meri pois portiltaan. Alakuloisina ja voimattomina kantauduimme me takaisin vanhaan valkamaamme lahden pohjukkaan. Sanoivat muutamat, että tänne jäämme, turha on pyrkiä sinne, mistä ei maata kuulla eikä ole missä siipeänsä lepuuttaa. Mutta lahti oli nyt niin mutainen ja matala ja tukehduttavan ahdas, ja vetelä niitty uhkui väristytävää usvaa eikä aurinkokaan enää lämmittänyt niinkuin ennen, ja kaisla oli kelastunut, lehdet puista pudonneet.

Ja kuin yhteisestä sopimuksesta me hypähdimme siivillemme, kaikki tämän kesäiset nuoret, eräänä kuulakkana syksyisenä aamuna, kun aurinko juuri nousi, — kohosimme suoraan korkeuteen, niin ylös, että maa oli kuin matalamäittäinen niitty, mutta meri avara kuin taivas ja taivas itse rajaton ja ääretön. Emmekä tietä kysyneet, emmekä maasta merkkiä ottaneet, vaan ojensimme suoraan suvisia maailmoita kohti, jonne halumme meitä veti.

Ja sinne me nyt kiidämme, kuulemme vaan omien siipiemme havinan, ja ovat viittanamme päivällä auringon kultainen kimmellys ulapan laineilla ja yöllä tähdet ja hopeainen kuu. Sinne kiidämme etelän ihanteisiin maihin, emmekä tiedä, milloin takaisin tulemme. Sillä me olemme nuoria, jotka emme taaksemme katso, meissä on oma voima, joka meitä kantaa ja meidän on matkamme määrä — kaukana ja korkealla!

Juhani Eskola.

Donar' Roland

Ballaadi

1

Ja linnan herra hän astui
Luo kansansa pelvokkaan
Hänen silmänsä iskivät tulta.
Hän luumana sai sanomaan:
"Taas tyhjää värjytte konnat,
"Taas laikoja uskotten."
"Ja keskellä kirkasta päivää,
"Tavoin kämmille sokeiden!"

LOUIS FARRÉ
ANNO DOM MDCCXCV.

2.

"Te pelkääte viiriä tornin/,,
 "Mi myrskyssä vonkuilee/,,
 "Se on muka huutaja hornan/,,
 "Se kuoloa ennusteleel/,,
 "Sen vuoksi te pelkääte raukat/,,
 "Niin korkeella kun se on/,,
 "Käsiñ ett'ette koskea saata/,,
 "Sen mustahan runkohon!,,

3.

"Muka onnettuuden on enne/,,
 "Kun vinkuvi viiri tuo!,,
 "Saa paljon peljätä raukka/,,
 "Ken moiselle uskoa suo!,,
 "Taas viim' yönä ulvoi viiri/,,
 "Siks' ootte te kalpeat!,,
 "Voi raukkoja! Moiset taijat/,,
 "Mä murskoan kaameat!,,

4.

"Hei kuulkaa! Löytyykö miestä/,,
 "Ken nousevi tornihin,,
 "Ja suistavi maahan viirin?,,
 "Nimen saapi se sankarin!,,
 Mut kansa se kalpeena miettii!
 "Tuo viiri on turmion!,,
 "Ken noussut on huipulle tornin/,,
 "Pahan voimasta suistunut on!

5.

Mut joukosta astui Roland/
 Mies nuori ja voimakas/
 Sen silmistä hehkui into:
 "Sä herra ja ruhtinas!,,
 "Mä tahdon tornihin nousta,,
 "Ja ruhjoa viirin tuon/
 "Jos kansani syömmestä sillä,,
 "Pois pelkojen peikot luon!,,

6.

"Mit' ompi yks' ihmishenki?.,
 "On uhri se arvoiton!.,
 "Kun vaativi kansan onni!.,
 "Mies valmis on kuolohon!.,
 "Jos jyrkältä huipulta tornin,,
 "Alas maahan mä syöksynkin!.,
 "En kallion särmihin kuole!.,
 "Vaan aatteeni untuvihin!.,

7.

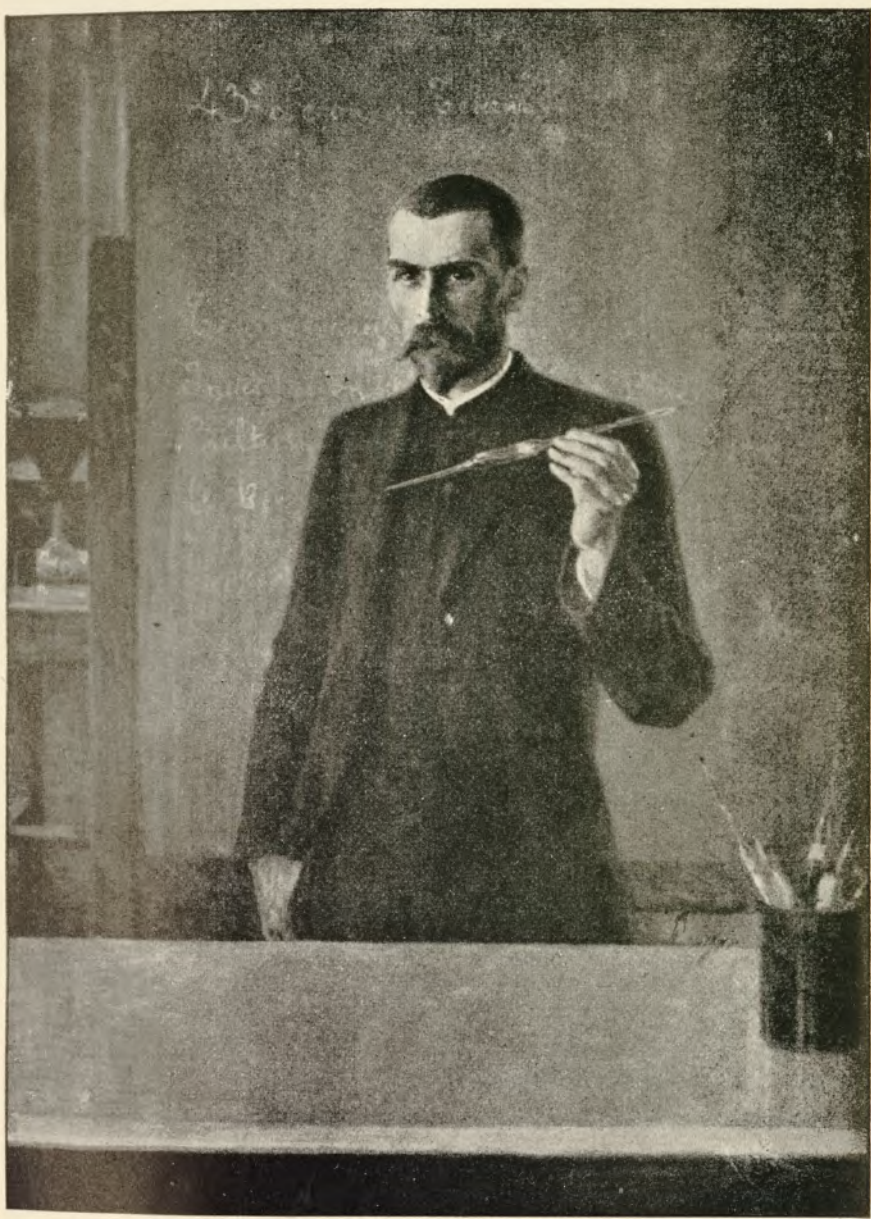
Hän kärppänä tornihin kiipee/
 Ja kun harjalle heilahtaa/
 Myös ruhtinas kalpeeksi lentää
 Ja kansa se kiljahtaa!
 On tarttunut viirihin Roland
 Ja riemuten taittanut sen.
 Hänen kaiseensa maahan entää/
 Väen mustahan parvehen.

Hän viiriä viuhtoo/ kasein
Juo kirkkahan maiseman/
Hän kuulevi kansansa huudot
Vapauttahan riemuitsevan/
Ja on kuin rinnassa raikuis
Kevätlauluja lintusten.
Nuor' Roland hän onnesta pyöriyy
Alas tornista syöksähtäen.

Yrjö Yrjölä.

ALBERT EDELFEIT.
TOHTORI ROUX'N
MUOTOKUVA.

V. 6-27.

MISSÄ ONNI?

Siitä lienee jo noin parikymmentä vuotta, kun asiat minua eräänä talvena vaativat matkustamaan Tampereelle. Sinne ei vielä siihen aikaan ollut rautatietä, vaan täytyi ajaa hevoskyydillä, joka entinen kulutapa muuten olikin paljon hauskeempaa ja runollisempaa.

Mutta hitaasti se kävi. Nuoskeata lunta oli viimeisen sateen jälkeen vielä kosolta maantiellä, se tarttui paakkuina reen jalaksiin ja raskautti kulun. Hiljalleen löntysti hevonen eteenpäin vanhan kievarikonin tottuneella tavalla, kyytimies istui rauhallisena ja huolettomana kuskipenkillä, näkyi, ettei hän ensi kertaa ollut herroja kyydissä. Minulla oli hyvää aikaa miettiä kaikenlaista siellä reenperässä, nahkaisten sisässä.

Muistelin ketä tuttaviani minulla mahdollisesti saattoi olla Tampereella, ja juohtuikin mieleeni eräs nuori tyttö, Hilma Reinius, joka noin kymmenkunta vuotta

sitten oli joutunut sinne naimisiin eräälle rikkaalle tehtailijalle, nimeltä Grålund. Tunsin hänet vallan hyvin niiltä ajoilta, kuin hän oleskeli Tuusniemen pappilassa, rouvan apulaisena taloudessa ja lasten hoitajattarena.

Kuinka minun silloin kävi sääli tuota tyttö raukkaa, sillä hänellä ei suinkaan ollut helpot päivät pappilassa ollessaan, yöt kun sai valvoa lasten kanssa ja päivillä alituisesti olla varpaillaan emäntänsä käskyjä täyttämässä. Hän sai ottaa kiinni kaikkeen, milloin hänet pantiin keittämään, milloin paistamaan, milloin leipomaan, huoneita siivoomaan, tai vaatteita silittämään. Ja sillä välin riitti käsitöitä loppumattomiin, pappilan kymmenen lasta kun kulutti paljon vaatetta. Hilma raukka oli mielestäni kuin orja; hänellä suorastaan ei vuorokauden kahdestakymmenestä neljästä tunnista ollut yhtä ainoata, jota olisi voinut ehdottomasti omakseen sanoa.

Sen lisäksi hänellä oli niin pieni palkka, ettei se tahtonut kunnolleen vaatteiksi riittää. Aina hänen täytyi kääntää penninsä moneen kertaan, ennenkuin uskalsi sen kädestään laskea, mieltä ja tuumia, mikä huokeinta, kannattiko ostaa, vai täytyisikö koettaa vielä ilman tulla toimeen.

Mutta, kumma kyllä, jotenkin virkeänä hän pysyi yhtä kaikki ja hyvä toivo hänellä oli tulevaisuudesta. Kun olo kävi liian tukalaksi tai työtaakka ylen painavaksi ja kun hänen täytyi kävellä rikkonaisissa kengissä, eikä varat myöntäneet ostamaan uusia vielä pitkiin aikoihin, lohdutteli hän aina itseään tulevien, parempien päivien odotuksella.

— Mutt' antaahan olla, jahka minä tästä saan rikkaan sulhasen, niin kyllä muuttuu elämä toisenlaiseksi, oli hänellä tapana sanoa.

— Koska se teidän rikas sulhasenne tulee sitten? kysyin häneltä kerran, kun hän taaskin suurella varmuudella oli siitä puhunut.

— En tiedä, milloin tulee, hän vastasi, mutta tulla hänen täytyy. Minä en rupea koko ikääni köyhyyttä kärsimään, siitä alan jo saada ihan kylläkseeni. Ja muulla tavalla taas en rikkaaksi pääse, varakas sulhanen on ainoa neuvo.

— Ottaisitteko kenen hyvänsä, kun hän vaan on rikas?

— Ottaisin. Vaikka hän olisi musta kuin muriaani ja tyhmä kuin saapas, niin ottaisin sittenkin.

— Mutta ajatelkaas, jos ette voisi häntä lainkaan rakastaa?

— Rakkaudesta minä viisi veisaan. Ei köyhän auta semmoisia turhuuksia ottaa lukuun. Kun hän vaan auttaa minua paremmille päiville, niin olen hänelle niin kiitollinen, että se jo kyllä käy rakkaudesta.

Nuoren tytön suussa tuo puhe kuului kovin luonnottomalle; mutta se vaan todisti tavallaan sekin, kuinka kovaa koulua hän oli käynyt. Nuhteet, joita ensi hetkessä ajattelin tuoda esiin, kuolivat huulilleni, tunsin niin suurta sääliä häntä kohtaan.

— Luuletteko sitten, että onni on ainoastaan rikkaudessa? kysyin vaan hyvin sävyisästi.

— Missä se olisi, ellei siinä, hän vastasi. Hyvänen aika, kun ihminen saa, mitä ikänä haluaa, saa nukkua yönsä rauhassa, tehdä työtä sen verran kun tahtoo, ja asettaa elämänsä kaikin puolin mieleisekseen, mitä häneltä sitten enää puuttuisi? En suinkaan ymmärrä.

Minä hymyilin,

— No, ja minkähänlaiseksi te asettaisitte elämänne, jos rikkaaksi tulisitte?

— Niin, minäkö?

Hänen silmänsä vilkastuivat.

— Voi, voi! Ensiksikin minä joka aamu nukkuisin tuonne kahdeksaan. Ja sitten minä aina tilaisin uudet kengät, ennenkuin entiset ehtisivät rikkikään mennä, jatkoi hän nauraen.

— No, senkö verran —

— Odottakaapas nyt, eihän se ollut kuin alkua. Minä laittaisin itselleni yltäkyllin kaikkia vaatteita, leninkiä kaikenmoisia, parhaimmista kankaista, revonahka-turkin silkipäälyksellä, sitten tohvelipaltoita ja jaquetteja syksyä ja kevättä varten, sadenuttuja ja kepeitä kesää varten — hattuja, jos jonkinlaisia —

— Jopa, jopa —! Entä sitten vielä?

— Huoneet laittaisin ihmeen komeiksi, plyysipäälliset huonekaluihin, brysselimatot lattiaan —

— Riittää, riittää, minä nauroin. Kyllä jo arvaan muut seikat.

Mutta Hilma ei malttanut vielä lopettaa.

— Tallissa olisi aina hevonen minun varaltani, että saisin ajella, milloin vaan päähäni pistäisi ja joka vuosi minä matkustelisin ulkomailla.

Tähän tapaan sitä jatkui, mielikuviutus lensi ja innostus kasvoi. Hän lämpeni lämpenemistään, posket hehkuivat, silmät säihkyivät ja suu oli onnellisessa hymyssä. Jos kaikki tämä hyvyys olisi jo ollut hänen käsissään, ei hän siitä varmaankaan olisi voinut enemmän nauttia.

Pari vuotta lienee kulunut tästä meidän keskustelustamme, kun pappilan vanhempia lapsia lähetettiin Savonlinnaan kouluun ja Hilma sai mennä mukaan

talouden hoitajaksi. Olin oikein mielissäni, sillä otaksuin varmasti, että hän nyt yhtäkaikki tulisi helpommille päiville. Mutta sitä en voinut arvata, että tämä sattuma veisi häntä suurta elämän käännettä kohti.

Niin kumminkin tapahtui. Tuskin oli kuukautta kulunut, ennenkuin Savonlinnasta tuli äkkiarvaamaton uutinen: Hilma Reinius on kihloissa erään rikkaan kauppiaan kanssa Tampereelta.

Sillä kertaa eivät viestit kertoneet sen enempää.

— Onkohan tuo kauppias „musta kuin muriaani ja tyhmä kuin saapas“, mietin minä itsekseni. Ainakin hän mahtaa olla vanha ja ruma, sillä harvoinpa ne nuoret ovat rikkaiksi ehtineet.

Mutta ei! Pian saatiin tietää, että hän päinvastoin oli keski-ikäinen, pulska mies, nimeltä Grälund, toimelias ja virkeä, Tampereen etevimpiä miehiä. Hän oli käynyt tervehtimässä sukulaisiaan Savonlinnassa, tutustunut Hilmaan, joka asui niiden kanssa samassa talossa, rakastunut ja kosinut. Häät vietettäisiin Savonlinnassa kiireemmän takeen, eikä Hilma tulisi enää Tuusniemellä käymäänkään.

Sitten kerrottiin vielä, kuinka paljon sulhanen oli antanut hänelle lahjoja, kultakellon ja rannerenkaat, monet leninkikankaat ja — revonnahkaturkin.

Minua hytkähytti. Muistui heti mieleeni Hilman entiset tuulen tuvat. Nythän ne jo alkoivat toteutua kaikki.

Häitten jälkeen Hilma katosi näköpiiristämme. Tampere oli siksi kaukana, ettemme hänestä enää mitään kuulleet, eikä hän liioin kirjoittanut tuttavilleen Tuusniemellä.

No, tuota en juuri ihmetellyt. Hän tietysti tahtoi unhottaa orjuutensa ajat ja välttää sen vuoksi kaikkea, mikä niistä muistutti.

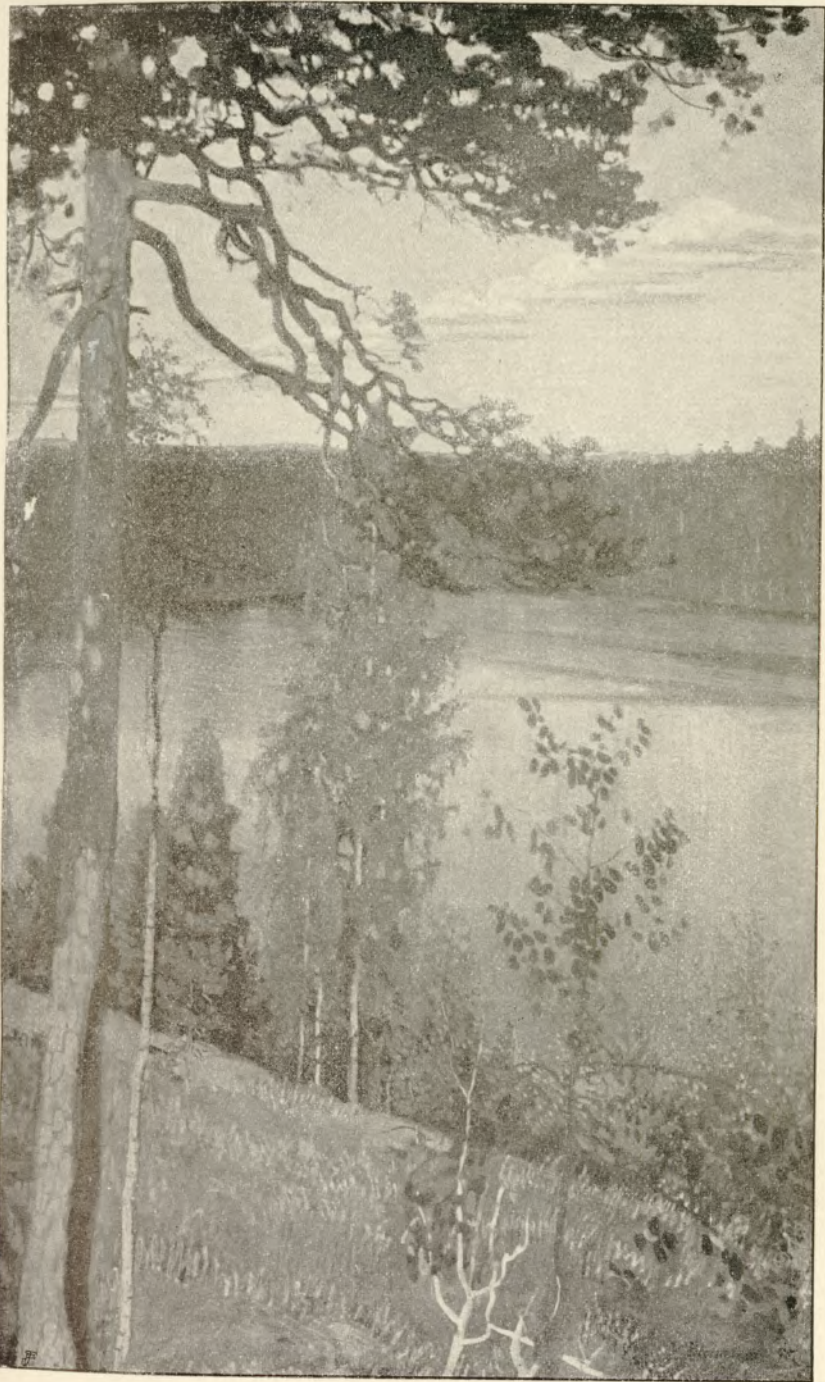
Muutamia vuosia kului. Hilma alkoi unehtua mielestäni pois. Kerran olin vaan sattumalta kuullut, että hänen miehensä oli perustanut villankehruu tehtaahan Tampereella, mutta Hilmasta itsestään ei silloinkaan tiedetty mainita niin mitään. En ollut häntä senvuoksi moneen aikaan ajatellutkaan, ennenkuin nyt vasta, kun olin matkalla hänen kotikaupunkiinsa.

Päätin kuin päätinkin käydä häntä tervehtimässä ja olin sangen utelias näkemään, minkälaiseksi tuo pappilan entinen lastenhoitaja oli muodostunut rikkaassa naimisessaan. Minkälaiseksi oli hän laittanut kotinsa, mitenkä ylipäänsä asettanut elämänsä? Kuvailin, että hän oli seuraelämän keskuksena Tampereella, kulki kenties kestästä kestiin, huvista huviin, otti vastaan vieraita, laittoi komeita päivällisiä ja illanviettoja luonaan, sanalla sanoen, nautti kaikenmoisia iloja sitä runsaammin nyt, kun nuoruudessaan oli saanut niistä tyyten kieltäytyä.

Tampereelle saavuttuani oli minulla niin paljon toimia, etten ensi päivänä enkä vielä seuraavanakaan joutunut menemään Hilman luokse. Mutta hänen asuntonsa jo tiesin, olin ajanut siitä pari kertaa ohitsekin ja tarkastellut tuota pitkää riviä ikkunoita, joissa kaikissa oli muodikkaat, kauniit uutimet, veistokuvia ja vihreitä, korkeita kasvia. Hienolta näytti kaikki uloskinpäin, sisässä varmaan oli yhä komeampaa.

— Kuinkahan onnellinen hän nyt mahtaa olla, ajattelin itsekseni ja halusin mitä pikemmin päästä häntä katsomaan.

Kolmas päivä oli keskiviikko, muistan sen vieläkin vallan hyvin. Olin jo edeltä puolen vapaa asioistani, panin parhaimman puvun päälleni ja laittauhin aijotulle visiitilleni. Läksin jalan, kun kadulla

VÄINÖ BLOMSTEDT.
ERÄMAAN
JÄRVI.

ei sattunut olemaan yhtään ajuria. Yöllä oli suojanut, liukkailla kaduilla yritin monet kerrat menemään nurin. Onnellisesti kumminkin saavuin viimein perille ja käännyn portista sisään.

Hyvän vaikutuksen heti jo pihakin minuun teki. Kaikki rakennukset olivat mainiossa kunnossa, leveät, tasaiset tiet risteilivät pihassa joka haaralle ja lumi oli niin puhdasta, että silmiä huikasi. Kookkaan verannan seinät olivat ikkunoita täynnä, niitä kaunisti somille poimukkeille asetetut valkoiset verhot, pulskat ovet ja portaat näyttivät minusta ikäänkuin kutsuvan luokseen ja lausuvan tervetultua.

Soitin etehisen kelloa. Näppärä, sievästi puettu palvelusneiti avasi minulle oven.

— Onko rouva kotona? kysyin.

Hän katsoi minuun kummastellen, silmät suurina ja pyöreinä.

— Kyllä, hän vastasi verkalleen, loi minuun vieläkin epävarman katseen ja pujahti johonkin sivuhuoneeseen.

— Huomasipas, etten ollut Tampereen rouvia, ajattelin siinä päällysvaatteita riisuissani. Nyt hän varmaankin siellä kertoo, että vallan outo, matkustavainen nainen seisoo etehisessä. Hilma tietysti ihmettelee, kuka minä mahdan olla. Saa nähdä, josko tuntee. Olisikohan pitänyt lähettää visiittikorttini samalla — tai ilmoittaa tytölle nimeni? Mitä vielä! Antaa Hilman olla utelias.

Heitin syrjäsilmyksen etehisen seinällä olevaan peiliin, silitin pikkuisen hiuksiani ja astuin avonaisesta ovesta saliin. Siellä ei ollut ketään. Katsoin heti huonekalujen päällyksiä. Aivan oikein! Silkkiplyyssiähän ne olivat.

Ovet olivat auki vasempaan ja sieltäpäin kuului toisesta tai kolmannesta huoneesta keveitä askeleita. En voinut olla hymyilemättä, kun ajattelin, miten Hilma hämmästyisi minun nähdessään.

Askeleet lähenivät ja kynnykselle ilmestyi — ei, se ei ollutkaan Hilma, joku muu, ikävän näköinen, keski-ikäinen, minulle vallan outo nainen.

Minä en enää hymyillyt, vaan loin tulijaan kysyvän katseen.

— Anteeksi, mutta rouva Grälund haluaisi tietää, kuka rouva on.

Minä ojensin hänelle visiittikorttini ja hän katosi samaa tietä kuin oli tullutkin.

Katselin taaskin ympärilleni.

Kuinka täällä oli hiljaista ja kuollutta! Eikö heillä ollut yhtään lasta? Mitä varten nämä suuret, autiot huoneet —?

Pitemmälle en päässyt ihmettelemisessäni, kun äskeinen turilas palasi ja sanoi rouvan pyytävän minua tulemaan luokseen. Hän ei uskaltanut kylmyyden tähden lähteä huoneestaan.

— Onko rouva Grälund sairas? minä kysyin.

— Eipä juuri niin sairaskaan, hän vastasi pitkäveteisesti, mutta hän ei siedä kylmää.

Mitä kummaa! Olivathan nämä tavallisen lämpimät huoneet — miksi ei hän sitten näissä tarennut olla?

Kuljimme monen huoneen läpi ja pysähdyimme viimein suljetun oven eteen.

Turilas tarttui lukkoon, mutta ennenkuin hän avasi oven, käänsi hän vielä päätään ja kiinnitti harmaat silmänsä minuun.

— Ettehän vaan liene kylmä?

— En toki olekaan. Siellähän on suoja ulkona ja minulla oli turkki päällä.

Hän avasi oven ja laski minut sisään.

Ikkunat olivat peitettyt ja huone niin pimeä, etten alussa eroittanut niin mitään. Mutta perimmästä nurkasta kuului heikko ääni, ja kun teroitin silmäni sinne päin, oivalsin minä vähitellen chaiselongin tapaisen esineen, jossa joku näytti olevan pitkällään saarlien ja vilttien alla. Laiha käsi ojentui minua kohti ja nyt huomasin jo kalpeat, kuihtuneet kasvotkin tyynyllä.

Menin lähemmäksi ja tartuin hänen käteensä.

— Tervetultua, hän kuiskasi ja puhkesi samassa itkemään.

— Hilma raukka, kuinka teidän laitanne on? Mikä teitä vaivaa? Hän, tuolla, sanoi, ettette olisi sairas.

Hän koetti rauhoittua, mutta hetken aikaa kesti, ennenkuin hän nyyhkytyksiltään sai puhutuksi. Sitten hän alkoi.

— Niin, eiväthän ne kukaan usko minun sairautani. Sanovat minun vaan luulettelevan. Ja lääkäritkin väittävät, ettei se ole muuta kuin hermostumista ja heikkoutta. Mutta lääkärit eivät ymmärrä, ne eivät ole koko aikana ymmärtäneet.

— Joko tätä on kestänyt kauvankin?

— Voi, johan sitä on kestänyt! Melkein koko naimisissa oloaikani. Se alkoi heti — muutamien kuukausien perästä.

— Eikä ole tullut ensinkään paremmaksi?

— Ei paremmaksi — pahemmaksi vaan.

Hetken hiljaisuus vallitsi. Hän makasi nyt tyyneenä, silmät alas luotuina. Kasvot ilmaisivat väsymystä ja välinpitämättömyyttä.

— Jospa minä olen vaan rasitukseksi?

— Ei, istukaa nyt sentään vähän aikaa. Ellette ikävysty?

— En suinkaan.

Mutta keskustelu ei tahtonut sujua. Hän ei nähtävästi jaksanut välittää muusta kuin omasta sairaudesta, koska ei edes kysynyt mitään entisistä tuttavistaan Tuusniemellä. En tosin ollut minäkään heitä tavannut moneen aikaan, mutta olisin kuitenkin tiennyt kertoa hänelle yhtä toista heidän elämän vaiheistaan.

Ajatukseni kiintyivät hänen sairauteensa. Eiköhän siinä tosiaan ollut paljon luuletteluakin? Ja tämä pimeys, tämä kuumuus, huoneen umpinainen ilma, tuo hautautuminen saarlien ja vilttien alle — eikö se kaikki häntä juuri heikontanut? Uskalsin vähän viitata sinne päin. Mutta sitä minun ei olisi pitänyt tehdä, sillä hän kohta harmistui niin että lensi vallan punaiseksi.

— Niin se on aina, terveet ihmiset eivät käsitä, mitä sairas sietää tai ei siedä. Mutta luuletteko, että tässä makaisin, jos suinkin voisin liikkua ja olla ylhäällä?

— Saattaa niin olla, vastasin minä vallan hämilläni, itse tietysti sen parhaiten voitte päättää.

— Olen sen niin monta kertaa kokenut, jatkoi hän rauhallisemmin. Kun vaan pikkuisenkin yritän täältä nousta, niin heti minä kylmetyn ja tulen kiipeäksi. Silmäni taas ovat niin heikot, etteivät ne siedä valoa ensinkään.

— Niin, tällä tavoin sinä juuri teet itsesi noin araksi, ajattelin minä itsekseeni, mutta olin nyt siksi viisas, etten siitä hänelle mitään virkkanut.

Keskustelu taukosi taaskin. Meillä ei ollut mitään sanottavaa toisillemme. Hilma tuntui minusta niin vieraalle, ei hänessä ollut enää jälkeäkään entisestä avomielisestä, reippaasta pappilan rouvan apulaisesta. Hän makasi nyt vallan hiljaa, katseli eteensä, vastapäätä olevaan seinään, eikä näyttänyt paljon välittävän minun läsnäolostani. Se mielenliike, joka tullessani hänet hetkeksi valtasi, oli mennyt ohi, ja hän vaipui nyt syvään apatiaan. Tämähkö lienee ollut hänen tavallinen mielentilansa?

Oloni alkoi tuntua tukalalta. Halusin päästä pois vapaaseen, raittiiseen ilmaan. Mutta kävikö minun nyt jo lähteminen? Jospa hän loukkaantuisi, kun tuskin olin vielä neljännes tuntia ollut hänen luonaan.

— Ehkä on parasta, että lähden ja heitän teidät rauhaan? Olette ehkä jo väsynyt?

— Niin, enhän minä tosiaan jaksa pitempää aikaa yhtä mittaa seurustella, hän vastasi heikolla äänellä.

Mitäs muuta, minä nousin ja sanoin jäähyväiset.

— Odottakaa vähän.

Hän soitti ja äskeinen oppaani tuli saapuville.

— Menkää saattamaan rouvaa.

Ja niin me sitten taas vaelsimme yhdessä samojen huoneiden läpi tuon ikävännäköisen naisen kanssa. Mutta minä en enää soimannut häntä turilaaksi mielessäni, enkä ihmetellyt hänen kasvojensa happamuutta.

Vedin helpoittavan henkäyksen, kun taaskin olin ulkona.

— En tosiaan jaksa seurustella! Nuo sanat vieläkin kaikuiivat korvissani, ja kun sitten ajattelin meidän „seurustelua“ täytyi minun hymähtää itsekseni.

Pysähdyin hetkeksi portaille, silmäilin vielä keran tuota komeutta ja yltäkylläisyyttä ympärilläni.

Hilma parka! Mitä iloa hänellä nyt oli tuosta kaikesta? Eiköhän hän kaipauksella muistellut entisiä köyhyyden aikoja, jolloin hän raatoi yötä päivää ja käveli rikkinäisissä kengissä, mutta siihen sijaan uhkui terveyttä, voimaa, iloista uskallusta ja hyvää toivoa tulevaisuudesta?

Niin tuskallisen vaikutuksen teki tämä käyntini Hilman luona minuun, etten sitä hevillä unhottanut. Vuosia sen jälkeen kiertyivät ajatukseni tuon tuostakin takaisin häneen ja minä näin hänet yhä uudelleen edessäni, semmoisena kuin hän siellä komean kotinsa viimeisessä komerossa makasi, surkeana, elottomana, kiihtuneena, sammuvana.

Muutamia vuosia oli kulunut, kun luin sanomalehdissä, että tehtailija Grålund oli tehnyt loistavan konkurssin. Varoja viisisataa tuhatta, velkoja lähes yhdeksänsataa.

Olin vallan ihmeissäni. Semmoistako se varallisuus olikin? Vai oliko hän viime aikoina kärsinyt suurempia vahingoita? Kuinka hyvänsä, mutta siihen päätökseen tulin, ettei ainakaan Hilma vielä silloin, kun hänen luonaan kävin, tiennyt että asiat olivat olleet huonot, sillä ei hänen ajatuksensa siinä tapauksessa olisi niin yksinomaan päässeet pyörimään vaan hänen oman sairautensa ympäri.

— Voi raukka, huokasin itsekseni, kylläpä hänen mittansa mahtaa olla täysi. Kuinka hän nyt murtuneella terveydellä ja hemmoittuneilla elämän tavoillaan kykenisi taistelemaan köyhyyttä ja puutetta vastaan? Miksi oli hänen elämänsä niin kovaa alusta loppuun!

En kuullut hänestä mitään sen enempää nytkään. Mutta parisen vuotta tämän jälkeen täytyi minun taas-

kin matkustaa Tampereelle ja silloin päätin heti ensi työkseni hakea hänet käsiini.

Niin, — jos hän vielä eli! Kenties olikin, poloinen, jo päässyt maailman vaivoista ja muuttanut ikuiseen rauhaan.

Ajoin samaan hotelliin kuin viimeksikin. Se oli aivan entisellään kaikin puolin, palvelijat olivat vaan muuttuneet. Satuini vielä pääsemään entiseen huoneeseenikin, joka yhä lisäsi hauskaa, tutunomaista vaikutusta.

Nuori naispalvelija hääri ympärilläni. Käännyin heti häneen, saadakseni tietoja Hilmasta.

— Jos rouva Grålund elää? Kyllä maar' hän elää, selitti minulle tyttö hämäläismurteellaan.

— Mitenkä he tulevat toimeen.

— Siinähän menettelee. Ei suinkaan se vallan hyvää ole, ruokavieraita hän pitää.

— Niinkö rouva? Hän on sitten tullut terveeksi?

— Eipä se kuulu terve olevan.

— Kuinkas hän sitten jaksaa pitää ruokavieraita?

— Mitäs, kun täytyy.

— Eikö miehellä ole mitään ansiota?

— Eihän se enää eläkään. Toista vuotta siitä jo on, kun hän kuoli.

— Ooho! Vai on hän kuollut!

„Ei ole tikka niin kirjava, kuin on ihmisen elämä.“ Tuo sananparsa juohtui mieleeni siinä kun suin pääl- leni, lähteäkseni suoraa päätä Hilman luokse.

Tyttö neuvoi minulle vielä hänen asuntonsa. Kytälässä, toisella puolen koskea se oli.

Liikutettuna seisoin minä pian hänen vaatimatoman asuntonsa edessä, vaivalla itkuani pidättäen. Viivyttelin siinä hetkisen ja koetin tyyntyä. Joku tuli

poikki pihan puusyls käsivarrella. Sehän näytti tulta, — katsoin tarkempaan.

— Hyvänen aika! Hilma?

— Tervetultua! Sepä hauskaa. Astukaa sisään, tehkää hyvin. Täältä meidän täytyy mennä kyökin kautta.

Hän vei minut pieneen kammariin, kyökin takana. Lisäsi sivumennen pari puuta hellaan ja pisti kahvipannun tulelle. Tuli sitten ja istui minua vastapäätä, pöydän toiselle puolelle.

— No niin, nyt saamme rauhassa jutella, sillä välin kuin kahvi kiehuu, hän hymyili.

— Jumalan kiitos, te näytätte vallan tyytyväiseltä, melkein iloiselta, huudahdin minä ehdottomasti häntä katsellessani.

Paljon hän oli vanhentunut, hiukset olivat harmaantuneet, kasvot ryppyiset, liikkeet vaivaloiset. Mutta mieli näytti olevan raitis, päättäen kasvojen hymyilevästä ilmeestä ja silmien iloisesta loisteesta. Ja tottuneella tavalla hän siinä hyöri askareissaan, huolimatta jalkojensa kankeudesta.

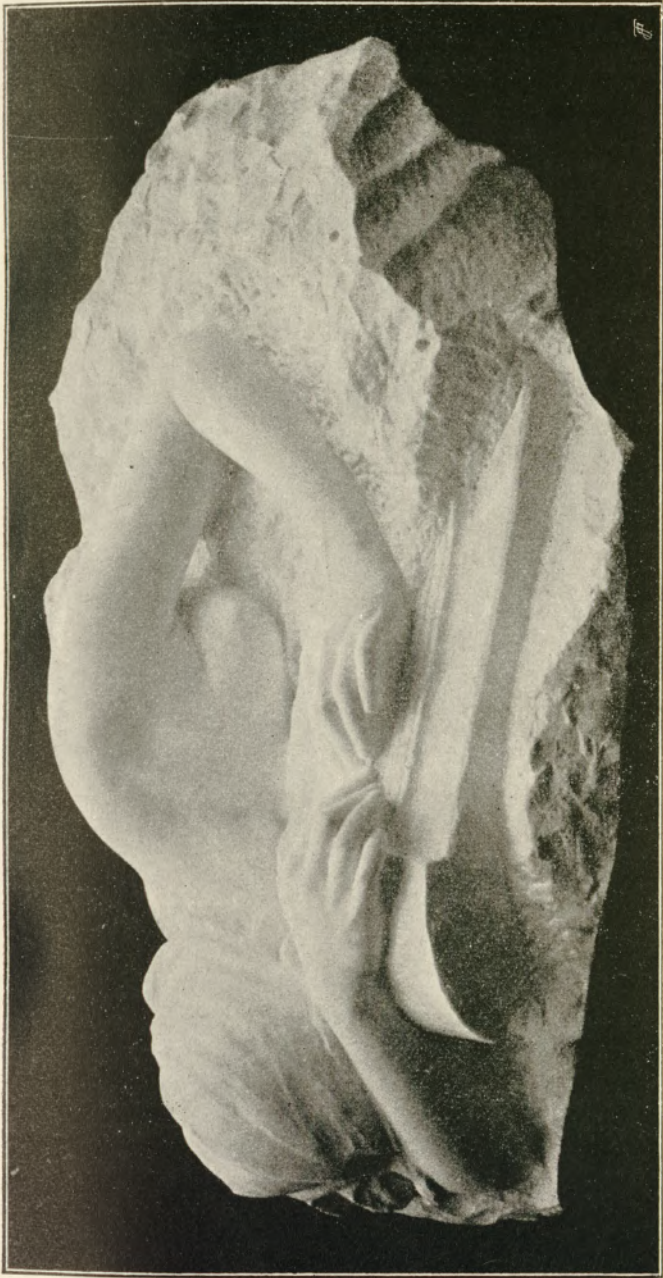
— Minä olenkin iloinen ja tyytyväinen elämään, tyytyväisempi kuin milloinkaan ennen, hän vastasi minulle. Kovaa koulua olen käynyt, mutta se on kaikki ollut hyväksi.

— Niin, mutta —?

Olin kuin elävä kysymysmerkki.

Hän naurahti.

— Te kummastutte? Niin, en sitä olisi itsekään uskonut ennen, että ihmisen onni niin vähän riippuu varallisuudesta ja hyvästä asemasta. Nyt saan tehdä työtä aamusta iltaan toimeentuloni puolesta eikä minua moni enää tunne entisistä tutuistani. Mutta minä en

EMIL VIKSTRÖM.
KAIHO.

sure kumpaakaan — elämäni on nyt sittenkin vallan toista.

— Mutta kuinka te jaksatte, kuinka teillä riittää voimia?

— No, enhän minä nyt joka puunnokareta itse kannan. Onhan minulla täällä tyttönen apuna, vaikka hän tällä hetkellä sattui olemaan ulkona asialla. Kyllä minä jaksan. Joka aamu käyn torilla. Ja ruuan laitan aina itse. Minullahan on kolmattakymmentä ruokavierasta. Syövät tuolla ruokasalissa kyökin toisella puolen. Sinne on eri sisäänkäytävä, mutta en voinut tuoda teitä sitä tietä, kun siellä vielä istuu muutamia päivällisen jälkeen.

— Eikö se kumminkin anna paljon huolta tällainen toimi?

— Kyllähän se antaa huolta. Ei tahdo oikein hyvin kannattaa, kun täytyy antaa melkein liian huokealla, ja muutamat sitten vielä jättävät maksamatta. Niin, kyllähän se huolta antaa. Mutta ei se mitään. Huolissa se juuri elämän paras onni piileekin. Viimeksi kun tavattiin, ei minulla ollut mitään huolia. Ja näitte, kuinka surkeassa tilassa silloin olin.

— Niin, te kun sairastitte --

— Sairastinko? Mitä pihkaa! Niin — sairastinhan minä semmoista itsekkäisyyden tautia, muuta se ei ollut. Nyt minä siihen sijaan olen todenperään kipeä. Katsokaas näitä.

Hän näytti minulle käsiään ja sormiaan, joissa nivelten kohdat olivat paksuina mukuloina.

— Kihti ne semmoiseksi on tehnyt. Ja sen minä sain sen kautta juuri, että niin ylenmääräisesti hoidin itseäni. Enhän minä siihen aikaan muuta ajatellutkaan. Sitten kun täytyi lähteä liikkeelle ja tarttua työhön,

olin niin arka etten kestänyt mitään. Ja silloin tämä tauti minuun tarttui.

Kahvipannu samassa kiehui ylitse kyökissä, hän riensi sitä hoitamaan.

— Ei se ruumiin sairaus mitään ole, hän puhui minulle sieltä hellan äärestä, kun vaan sielu on terve.

— Niin, niin, vastasin minä ja menin ovelle, voidakseni paremmin jatkaa puhetta. Mutta sitähan minä ihmettelen, että voitte olla niin raittiilla mielellä. Tietysti teidän jäseniänne on mahtanut hirveästi kolottaa, koska ovat nousseet tuommoisille möhkäreille, vai kuinka?

— Onhan niitä kolottanut ja niitä kolottaa aina vieläkin öisillä, niin etten saa unta.

— Eikö se ole kumminkin vaikeata?

— Ei ole vaikeata ensinkään, hän hymyili, tuodessaan tarjottimella kahviverstaat kamarin pöydälle. Nähkääs, se on sillä tavalla — että minulla on onnellisimmat hetkeni juuri öisin, kun näitä kolottaa, enkä saa unta.

Hän seisoi edessäni ja katseli minua vakavasti, lämmin loiste silmissä.

— Ei, oikein totta, hän jatkoi, kun huomasi epäilykseni. Niin oudolta kuin tuo kuuluneekin, mutta näitä kipeitä jäseniäni saan tavallaan kiittää sieluni terveydestä. Eihän minulla ole aikaa päivillä ajatella ijankaikkisuutta ja sulautua Jumalaan, ja nämä jos soisivat minulle rauhaa, nukkuisin varmaan kuin tukki koko yön.

— Ah, nyt minä ymmärrän, mistä teille on tullut tuo tyytyväisyys ja mielen rauha.

Hän nyökäytti päätään.

— Niin, öisillä, kun olen Jumalan läheisyydessä, silloin minä elän tosi elämää, tämä päivä-elämä, joka kuuluu maallisissa töissä ja hommissa, se ei ole kuin unen näköä, siihen ottaa osaa vaan tämä matoinen kuori minusta itsestäni — noo, ehkäpä jonkun verran sielukin, ulkonaisesti, ohimenevästi, ei sen enempää.

Minä istuin siinä äänettömänä, tunsin itseni niin mitättömän pieneksi hänen rinnallaan. Ja kuinka minua hävetti, kun vertailin pukujamme! Hänellä suorajuovainen, tumma, pumpulinen hame, ja suora, yksinkertainen nuttu samasta kankaasta, minulla kalliista villakankaasta tehdyt vaatteet, jotka olin vielä lisäksi antanut valmistaa Helsingissä, niinkuin muutkin turhamaiset rouvat siellä kotikaupungissani, saadakseni ne oikein muodikkaita. Tässä ulkonaisessa asussamme minusta jo niin selvään ilmeni, mikä eroitus meidän molempain pyrinöillä oli. Tai oikeammin, mitä elämää toinen eli ja mitä toinen.

Minä halveksin itseäni. Olisin tahtonut repiä palasiksi tuon turhamaisen pukuni, viskata kaikki sormukset, rannerenkaat ja muut helut nurkkaan, ja heittäytyä tuon ryppyisen, yksinkertaisen, ennen aikojaan vanhentuneen naisen jalkojen juureen ja rukoilla häntä opettamaan minuakin kulkemaan sitä tietä, jota hän itse kulki.

Mutta tunsin samalla vaistomaisesti, ettei sinne toisen avulla päästä, itsekunkin täytyy astua oman kehityksensä polkua.

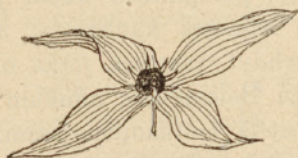
Nostin silmäni maasta ja katsoin häneen.

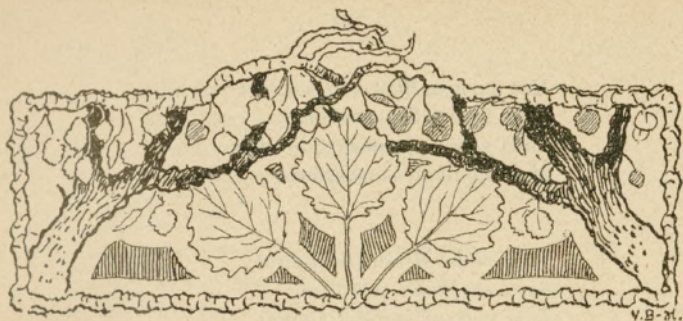
— Kuinka te mahdatte olla onnellinen, lausuin minä hiljaa.

— Niin, vastasi hän, ja ajatelkaas, kuinka paljon kovaa minun täytyi kokea, ennenkuin tämän onnen

löysin. Lieneekö Jumalalla yhtä vaikea työ muidenkin ihmisten kanssa, vai olinko minä kaikkein itsepintaisin?

Minna Cantu

Sikem ja Sion.

Näin Jeesus Samarian vaimollen:

*„Ei Sikem paremmin kuin Sionkaan
Sua lähelle vie Isää taivaitten,
Mut mieli tosi, henki harras yksin
Saa Luojan sekä luodun lähetyksin,
Jos missä rukoillaan.“*

*

*Vait, korvahan pauhu outo saa
Kuin poistuvan ukkosen;
Veri hyytyen suonihin seisauttaa,
Sitä kammoten kuuntelen.*

*Idät, lännet, pohjaset ääntä tuo,
Joka tuskaa, itkua soi;
Näin valtava yksin on murheen vuo,
Kun maailmat vaikeroi.*

*Maan altako pauhu kaamea on,
Vai päältäkö pilvivyön?
Mikä murheen kuilu loppumaton
Näin mustan kätkevi yön?*

*Mut varjoja illan kun katselin
Tätä kuunnellen pauhinaa,
Näkö synkeä himmein piirtehin
Mun silmiin haamoittaa:*

*Päin pilviä lieskat loimuavat,
Savu sanikkana tuprulee;
Läpi valkean aavehet kalpeat
Kätens ristityt oikaisee.*

*Kas, mestauskirvehet leimahtaa,
Ja kalskuvi kahlehet;
Sotakenttiä ruumihit verhoaa
Kuni sirppihin kaatunehet.*

*Miks toiset valkea kuolettaa,
Miks toisia kirees lyö,
Miks veikko veikkoa vainoaa,
Miks richuvi murhatyö?*

*Sodan, melskehen miksi yltyvän nään
Sodan tuiman ja vimmatun?
Miks rakkaudelle ei vuoroa jää,
Miks käydään taisteluhun?*

*„On Sikemiss' oikea temppeli vain!“ —
„Ei, Sioniss' yksistään.“ —
Näin huutavi joukot vastakkain
Viha kuohuvi mielessään. —*

*Oi, Sikem, Sion rairoten näin
Kuin hurjina kamppailee:
„On oikea yksin täälläpäin,
Nuo väärähän harhailee.*

Näin huutavi templien haltiat
 Kuin myrkkyyä purskuen,
 Pyhän rauhaa, lohtua kaipaavat
 Verisortajiks villiten.

Siks tyrmän kuiluhun kuihtuain
 Soi huolekas huokaus,
 Siks itku kuolohon kulkevain,
 Siks orpojen vaikerrus.

Toki Jaakopin kaivolla muinoisin
 Sana kultainen annettiin,
 Tuo tallattu sitten on jalkoihin,
 Niin joutunut unhoksiin.

Elon pauhussa hukkui maahan tuo,
 Olis helposti löytynyt;
 Moni kulkeva silmänsä siihen luo,
 Ei poimia ymmärtänyt.

*

Mä janosin, en löytää voinut vettä.
 Mun huulten poltteen sammuttaa ken vois?
 Mä ikävöiden etsin viihdykettä,
 Mut aina eksyin poluiltani pois.

Vaan lähde kumpui hiekkakankahalla,
 Sen silmää huomannut ei yksikään;
 Sen löysin aivan luotain turpeen alla,
 Miks suotta kauempaa mä etsinkään.

Sen partahia jalkoinensa polki,
 Jos kaivotielle kautta kulki ken.
 Ei noussut nurmi, ylennyt ei olki
 Sen maahan tallatuille laiteillen.

Oi kaivo Jaakopin, oot vihdoin tässä,
 Sun tunnen nyt, jos kohta myöhäänkin,
 Sä, jonka mä kuin muutkin elämässä
 Niin usein ylpeänä sivuutin

On tuossa pirstaleina ruukku tiellä,
 Min tänne jätti vaimo, kertomaan
 Kun riensi onnestansa, jota vielä
 Ei gynnärtänyt ottaa mukanaan.

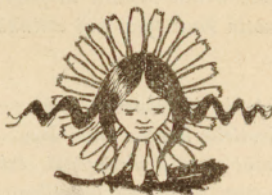
Sun tunnen; tuolla taivon rantamalla
 Näen Israelin voiman raunion,
 Tuon kansan, joka lähteen partahalla
 Ei juoda tiennyt, nääntyi janohon.

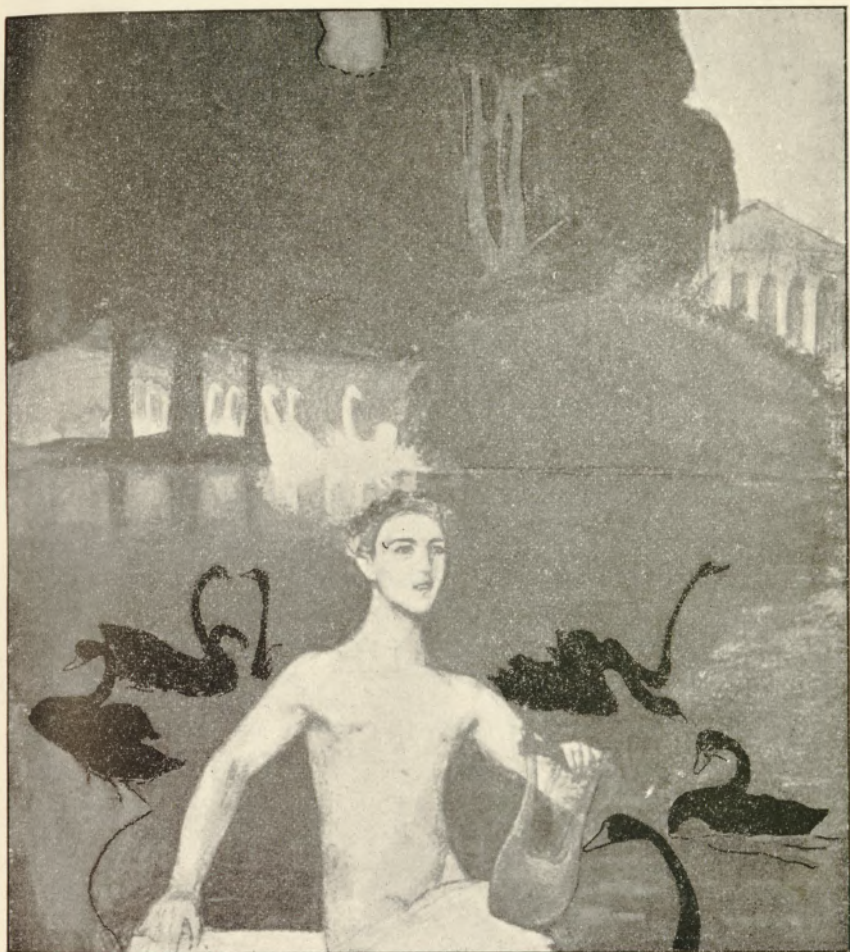
Sun tunnen; vaikka peitettynä multaan,
 Näin pulput entistäsi puhtaammin.
 Ei koske ruoste eikä tahra kultaan:
 On totuus totta poljettunakin.

*

Näin Jeesus Samarian vaimollen:
 „Ei Sikem paremmin kuin Sionkaan
 Sua lähelle vie Isää taivaitten,
 Mut mieli tosi, henki harras yksin
 Saa Luojan sekä luodun lähetyksin,
 Jos missä rukoillaan.“

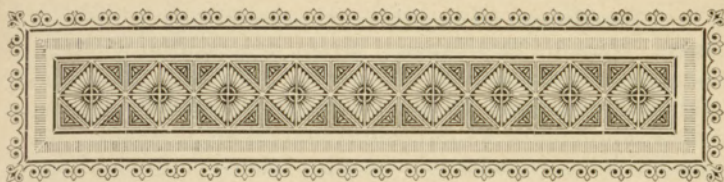
Reinhold Roine.

MAGNUS ENCKELL.

FANTASIA.

REFERENDUM.

Eduskuntalaitos, yhteisten asiain päättäminen edustajien kautta, on voitollisesti levinnyt yli sivistyneen maailman. Kunnan ahtaassa piirissä kuntalaiset tosin vielä itse kokoutuvat asioitansa tuumimaan ja päättämään, mutta jo siinäkin on eduskuntalaitos alaa voittanut, meidänkin kaupungeissa on valtuusto melkein kokonaan syrjäyttänyt raastuvankokoukset. Ja valtioasiain välitöntä käyttelyä tuskin enää tavataankaan; kaikkialla, paitsi kuudessa Sweitsin pikkukantoonissa, on edustajia kansan puolesta valtiolaivaa ohjailemassa.

Mutta kehitys on jo alkanut pyrkiä pelkän eduskuntalaitoksen ohi, luoda uutta täydellisempää muotoa kansantahdon ilmaisemiselle. Tämän kehityksen etupäässä on Sweitsin kansa, sillä sen toimeenpanema on *referendum*.

Referendum ei tahdo syrjäyttää eduskuntalaitosta, vaan sitä täydentää.

On kyllä innokkaasti vaadittu perinpohjaistakin uudistusta, koko eduskunnan hävittämistä. Ja erityiset asianhaarat vaikuttivat, että tämä vaatimus esiytyessään herätti melkoista huomiota ja kannatusta.

Ranskassa oli kaikkien vapaamielisten pyrintönä ollut yleinen äänioikeus. Mutta kun saatiin yleisellä äänioikeudella valittu eduskunta, niin sepä käsittikin tehtäväkseen tuon yleisen äänioikeuden lakkauttamisen, riisti miljoonilta kansalaisilta äänivallan ja saattoi sen kautta koko eduskuntalaitoksen jyrkästi kansanvaltaisten epäsuosioon.

Silloin kölniläinen sosialistikirjailija *Rittinghausen* v. 1850 julkaisi Ranskassa kirjan, jossa hän saarnasi välitöntä kansanlainsäädäntöä, selitti, että on järjetöntä panna musta valkeata edustamaan, yksityiset edustamaan yleisiä etuja. Ei mikään eduskunta voi käyttää kansan valtaa *kansan* hyödyksi. Jos mieli saada rappeutuneet valtio-olot parannetuiksi on koko eduskuntalaitos lakkautettava ja kansan otettava lainsäädäntö omiin käsiinsä. Se käy päinsä varsin helposti ja yksinkertaisesti, vakuutti herra Rittinghausen. Kun joku määrä kansalaisia vaatii uutta lakia jostakin asiasta, niin hallitus jättää asian kansan ratkaistavaksi. Mitään valmista ehdotusta ei tarvita. Määrättyinä päivänä kokoutuu kansa osastoihin, kussakin noin 1,000 kansalaista, ja niissä tuumitaan ja äänestetään ensin asian pääperiaatteesta, sitten yksityisseikoista. Äänestyksen tulokset ilmoitetaan osastoista kunnan esimiehelle, tämä kokoo kunnassa annetut äänet, piirikunnan esimies sitten piirissä annetut ja vihdoin hallitus kaikki koko maassa annetut äänet. Tämän suurenmoisen yhteensovituksen kautta syntyy kuin syntyykin laki mistä asiasta tahansa.

Oppiansa keksijä levitti ja puolusti vuosikymmenien kuluessa; mutta kummempi on, että ehdotus otettiin vakavalta kannalta keskusteltavaksi ja sai koko joukon kannattajiakin.

Ja näytäänpä yhä vieläkin arveltavan, että tuolla tuumalla on vetovoimaa kansaan. Vielä viime Vapunpäivänä perustettiin Pariisissa uusi sosialistinen yhdistys „*Ligue pour la révision par le peuple*“, joka aikoo työskennellä välittömän kansanlainsäädännön toimeen saamiseksi. Se kehottaa kansaa ensiksikin osastoissa keskustellen ja äänestäen itse laatimaan uuden perus-

tuslain; siihenkään ei eduskuntaa tarvita. Mutta perin kuvaavasti yhdistys, joka tämän kaiken aikoo matkaansaattaa, ei itsekään voi tulla toimeen ilman — eduskuntalaitosta. Sen sääntöjä hyväksymässä oli 65 sitä varten valittua edustajaa, sen johto on toimikunnalla, jonka jäseniä valitsee vuosittain pidettävä kongressi, jonka senkin jäsenet valitaan yhdistyksen keskuudessa eri paikkakunnilla. Siis edustusta ja yhä vaan edustusta.

Sanomattakin on selvä, ettei tuota eduskuntalaitoksen hävittämistä missään ole yritetty toteuttaa, sillä valtio, joka ei ole aivan mitättömän pieni, tarvitsee ehdottomasti eduskuntalaitosta, ellei se tahdo jättää lakien laatimista yksinvaltiaan hallituksen ja sen virkakoneiston käsiin. Eivätkä puheenalaista tuumaa sosialistitkaan yleensä ole jaksaneet sulattaa. Jo alusta alkain se herätti heidän keskuudessaan jyrkkää vastustusta, pari vuotta sitten tunnettu aikakauskirjan toimittaja *Kautsky* erityisessä kirjassa osotti sen mahdotomuutta, eikä sosialistien virallisissa ohjelmissa enään vaaditakaan eduskuntalaitoksen lakkauttamista, vaan referendumia.

Referendum on se, kun eduskunnan hyväksymä laki tai päätös saatetaan välittömän kansanäänestyksen alaiseksi, äänioikeutettujen itsensä hyväksyttäväksi tai hyljättäväksi.

Siihen liittyy tavallisesti myöskin **kansan-initsiatiivi** eli se, että määrä luku kansalaisia saa vaatia lain-säädäntötoimen alulle panemista.

Muutamissa *Sweitsin* pienemmissä kantooneissa on, kuten mainittu, vieläkin voimassa alkuperäinen välitön kansanvalta, kaikissa muissa on eduskuntalaitos vähitellen tullut toimeen. Jo 1400-luvulta kerrotaan yksityisiä tapauksia, joissa vallitsevat tärkeissä asioissa vetosivat kansan ratkaisuun. Kun ranskalaiset suuren vallankumouksen jälkeen viime vuosisadan vaiheessa olivat hyökänneet maahan, niin hyväksyttiin uusi valtiomuoto kansanäänestyksellä, ja siitä lähtien on perustuslait, sekä yksityisten kantonien että koko liittovaltionkin, yleensä tuolla tapaa säädetty.

Varsinaisen referendumin lähin edelläkävijä oli se kansan-veto (kielto-oikeus), joka v. 1831 säädettiin St. Gallenissa, kun äänivaltaisten enemmistö oikeutettiin määrääjän kuluessa kumoamaan eduskunnan säätämät lait. Tämä veto kehitettiin sitten referendumiksi, *) oikeudeksi vahvistaa taikka hyljätä eduskunnan päätökset, ensin Wallis'ssa v. 1844. Sitten se, osaksi edellä kerrotun Rittinghausenin liikkeen vaikutuksesta, pantiin toimeen toisessa kantonissa toisensa jälkeen, niin että nyt on ainoassaan Freiburgissa puhdas eduskuntalaitos ilman referendumia. Koko Sveitsin perustuslakiinkin otettiin referendum v. 1874, jolloin 340,199 ääntä sitä puolusti, 198,013 oli vastaan.

Kansanäänestys on kuitenkin eri kantooneissa järjestetty monella eri tavalla. Se saattaa olla ensiksikin *pakollinen referendum*. Muutamissa kantooneissa täytyy jokainen laki voimaan tullaksensa alistaa kansanäänestyksen alaiseksi ja saada puolelleen enemmistön äänestäjistä.

Toisissa kantooneissa ja koko Sveitsin valtiossa on taas voimassa *ehdollinen (fakultatiivinen) referendum*. Niissä joutuu eduskunnan hyväksymä laki äänioikeutettujen ratkaistavaksi ainoastaan jos määrä luku heistä säädetyn ajan kuluessa sitä vaatii, joissakin kantooneissa myöskin jos hallitus tai eduskunta sen tarpeelliseksi näkee. Laki tulee siis voimaan jos se kansanäänestyksessä saa enemmistön taikka jos määrääjän annetaan kuluä umpeen äänestystä vaatimatta.

Vihdoin on joissakin kantooneissa ainoastaan *finanssireferendum*, jonka alaisiksi joutuvat vain valtiomeno- ja uusia veroja koskevat eduskunnan päätökset.

Koko Sveitsiä koskevat lait ja yleiset päätökset ovat annettavat kansan hyväksyttäviksi taikka hyljät-

*) Referendum-nimen puheena oleva kansanäänestys sai siitä menettelystä, jota ennen Sveitsin liittopäivillä noudatettiin, kun eri kantoonien edustajat, joll'ei heillä jostakin asiasta ennakolta ollut valtionsa ohjetta, eivät saaneet päättää sitä lopullisesti, vaan ainoastaan ilmoittaakseen kantoonillensa ja sen määräystä hankkiaksensa. Tuo nimitys ei varsinaisesti käsitä perustuslakien säätämistä koskevia kansanäänestyksiä.

täviksi, jos 8 kantoonia taikka 30,000 äänioikeutettua kansalaista sitä vaatii. Ainoastaan perustuslakisäännökset ovat ehdottomasti kansan hyväksyttävät. Niistä äänestettäessä lasketaan äänet sekä koko maassa yhteensä että joka kantoonissa erikseen ja perustuslain muutoksen toimeentulemistä varten vaaditaan, että sekä kaikkien äänien enemmistö että useimmat kantoonit ovat sen puolella. Sitä vastoin tavalliset lait ratkaistaan vain äänien enemmistöllä, kantooneista lukua pitämättä.

Jos taas 50,000 äänioikeutettua ryhtyy vaatimaan perustuslain muutosta, niin se on otettava käsiteltäväksi. Sillä v:sta 1891 alkaen on koko Sveitsin perustuslakiasioissa myöskin kansaninitsiatiivi, samaten kuin se on kaikissa kantooneissakin, ainakin tällaisissa asioissa.

Referendumissa yleensä tulee äänestyksen alaiseksi valmis ehdotus, joku eduskunnan laatima laki tai päätös; ja äänestysesityksenä on: hyväksytäänkö se vai ei? Välitön kansanäänestys ei siis pyri eduskuntalaitosta poistamaan, vaan edellyttää päinvastoin eduskuntaa, jonka tehtäväksi melkein kaikkialla on pidätetty itse lain valmistaminen ja sepittäminen. Niinikään initsiatiivikin tavallisesti vain oikeuttaa vaatimaan lainsäädäntötoimeen ryhtymistä, mutta jättää lakitekstin laatimisen eduskunnan toimeksi.

Kansanäänestys on Sveitsissä päässyt voimaan vasta ankaran vastustuksen jälkeen, mutta vähitellen se on taivuttanut enimmät vastustajatkin puolelleen; ja erittäinkin ehdollinen referendum on alkanut saavuttaa yhä enemmän suosiota. Ilmeistä onkin, että pakollinen referendum menee liikoihin, kun se väsyttää äänioikeutettuja kaikkien, vähemmän tärkeittenkin lakien hyväksymisellä.

Muutamissa niistä kantooneista, joissa referendum ei ole pakollinen, on sitä käytetty jokseenkin harvoin, toisissa useammin. Mutta yleensä on osanotto äänestyksiin pysynyt varsin vilkkaana, eikä mitään väsymystä ole voitu huomata. — Koko valtiota koskevia lakeja säädettiin vuosina 1874–91 noin 130 ja ainoastaan 18 niistä joutui kansanäänestyksen alaiseksi,

jonka ohessa äänestettiin myöskin 8:sta perustuslain muutoksesta.

Osoitteeksi minkälaisia asioita sveitsiläiset siten yleisellä kansanäänestyksellä ovat ratkaisseet, mainittakoon, että esim. $^{15}/_5$ 1887 hyväksyttiin rajoittava viinalaki 267,122 äänellä 138,496 ääntä vastaan, (äänioikeutettuja oli kaikkiaan 649,494); $^{26}/_{10}$ 1890 otettiin työväen sairas- ja tapaturmavakuutus perustuslakiin (äänet olivat 283,228: 92,200); $^{18}/_{10}$ 1891 hyväksyttiin tullitariffi (220,004: 158,934); $^{6}/_{12}$ 1891 hyljättiin ehdotus Sveitsin keskusradan valtiolle ostamisesta (289,406: 130,729); $^{20}/_8$ 1893 hyväksyttiin perustuslainkielto, ettei saa teurastaa eläimiä niitä edeltäpäin tainnuttamatta (190,957: 126,989); ja aivan äskettäin on hyljätty ehdotus, että tulitikkujen valmistus otettaisiin valtion monopooliksi, yksinoikeudeksi.

Referendumin *vaikutus* on ollut odottamaton sekä puollustajille että vastustajille. Referendumin ovat radikaalit saaneet toimeen, vanhoillisten vetäessä vastaköyttä, koska se muka tuottaisi täydellisen mullistuksen yhteiskuntaoloissa. Mutta kansa onkin äänestäessään monesti ollut maltillisempi kuin sen edustajat; se on ollut varovainen, hyljännyt ehdotuksia useammin kuin hyväksynyt ja varsinkin osottaunut erinomaisen säästäväiseksi valtiovarain käyttäjäksi.

Jos Sveitsistä siirrymme valtameren taakse, niin sielläkin huomaamme *Yhdysvaltain* yksityisissä valtioissa kansanäänestyksen päässeen huomattavaan sijaan eduskuntalaitoksen rinnalla.

Samallaista säännöllistä muotoa kuin Sveitsissä ei kansanäänestys kuitenkaan ole voinut saada, sillä oikeudet ovat useampaan kertaan päättäneet, että eduskunta, jolle valtiomuodossa on uskottu lakien säätäminen, ei voi luovuttaa tätä oikeuttansa kenellekään muulle, ei edes valitsijakunnalle itselleen. Mutta perustuslakisäännökset ovat Yhdysvalloissa kuitenkin aina äänioikeutettujen suorastaan hyväksyttävät, sittenkuin eduskunta, useinkin $^{2}/_3$ enemmistöllä, on ne päättänyt. Nyt ameriikkalaiset ovat keksineet sen keinon, että he

aina, kun tahtovat jonkun asian kansanäänestyksen alaiseksi, panevat sitä koskevat säännökset perustuslakiinsa.

Tästä syystä siellä valtioiden perustuslaeissa onkin paljon asioita, jotka muualla järjestetään tavallisessa lainsäädännössä. Niissä säädetään perinnöistä, välipuheista, virkojen järjestämisestä ja palkoista, pankeista, rautateistä, kanavista, jopa niinkin vähän perustavaa laatua olevista asioista kuin hiilien hankkimisesta eduskuntahuoneen lämmittämiseksi. Perustuslaki siten paisuu paisumistaan ja tulee sisältämään kirjavata, asiallisesti yhteenkuulumatonta kaikellaista.

Mutta tuon mutkatien kautta ameriikkalaiset koettavat saavuttaa samaa tarkoitusta kuin sveitsiläiset referendumilla. Sitäpaitsi ovat äänioikeutetut vielä monessa valtiossa pidättäneet itselleen myöskin päätösvallan valtiovarojen käyttämisestä. Niinpä v. 1874 New-Yorkin valtiossa kiellettiin valtiolainain ottaminen, jollei sitä kansanäänestyksessä hyväksytä mainittuun tarkoitukseen otettavaksi; ja samansuuntaisia rajoituksia on nykyään voimassa melkein kaikissa yhdistyneissä valtioissa.

Parissa muussakin maassa on kansanäänestyksen toimeenpano joutunut lainsäädäntötoimien alaiseksi.

Ranskan eduskunnassa teki v. 1886 Cunéo d'Ornano y. m. ehdotuksen, jonka mukaan vähintään miljoona valitsijaa voisi vaatia eduskunnan hyväksymän lain äänioikeutettujen itsensä ratkaistavaksi. Mutta asianomainen valiokunta ei ottanut ehdotusta käsiteltäväksi, koska arveli sen olevan vastoin perustuslakia; ja turhaan ehdotus uudistettiin myöskin v. 1888.

Sitä vastoin on referendum käytännön kautta pyrkinyt toteutumaan Ranskassa toisella alalla, nim. kunnallisasioissa, ja siinä muodossa, että kunnallishallitus, ennenkuin on ryhtynyt päättämään tärkeätä asiaa, on antanut sen äänestyksen alaiseksi saadaksensa selville kuntalaisten yleisen mielipiteen. V. 1888 käytti tuolaista tiedustelua eräs kunta, jossa oli ehdotettu rakennettavaksi 300,000 fr. maksava kasarmi. Ja esimerkiksi seurattiin sitten vuosina 1888 ja 1889 monessa

muussakin kunnassa, eri osissa maata, kunnes sisäasiain ministeri Constans, joka arveli boulangismin voivan käyttää tätä keinoa hyväkseen, ²³/₉ 1889 kielsi siten valitsijoihin vetoamasta.

Seuraavana vuonna tuli asia eduskunnassa esille, kun Mackau ehdotti, että kunnallisneuvosto saisi käyttää referendumia, milloin sen hyödyllisenä pitää. Mutta ehdotus hyljättiin, kun pelättiin tasavaltaiten laitosten sen kautta joutuvan vaaraan. Käytännössä moni kunnallisneuvosto sittenkin vetosi kuntalaisiin, kun joutui pulaan kalliista kunnallisyrityksestä päättäessään. Ja kun tämä estettiin, niin kansanäänestys oli jo päässyt niin vauhtiin, että sanomalehdet alkoivat panna toimeen vapaita äänestyksiä mielipiteitten selville saamiseksi.

Jollei siis referendum eikä edes neuvonantava kansanäänestys vielä ole päässytkään Ranskassa toteutumaan, niin sillä on kuitenkin paljon innokkaita puolustajia kaikkien eri puolueiden joukossa ja se näyttää yhä enemmän voittavan mieliä puolelensa. Mutta monta tasavaltalaista pelottaa Ranskassa siihen yhtymästä se seikka, että v. 1852 kansanäänestys 7,839,552 äänellä 251,501 vastaan hyväksyi tasavallan muuttamisen keisarikunnaksi.

Kansanäänestyksen vastustajat ovat vastaiseksi saaneet estetyksi sen toimeenpanon *Belgiassakin*. Referendum tuli puheeksi v. 1891 viime äänioikeusmuutosta valmisteltaessa. Hallitus esitti nimittäin, että kuningas oikeutettaisiin suorastaan kuulustelemaan äänioikeutettujen mieltä, jotta hän helpommin voisi kieltäytyä vahvistamasta eduskunnan päätöstä, jos kansanäänestys osottaisi äänioikeutettujen enemmistön olevan sitä vastaan. Ei siis ollut tarkoitus antaa äänestykselle ratkaisevaa päätösvaltaa, kuten Sveitsissä, vaan ainoastaan käyttää sitä yleisen mielipiteen selville saamiseksi. Vasemmiston puolesta olisi ehdotukseen suostuttu, kunhan vain äänivaltaisetkin olisi oikeutettu vaatimaan äänestystä. Mutta kun vanhoilliset kävivät ankarasti koko tuumaa vastustamaan, niin yritys referendumin aikaansaamiseksi raukesi tyhjiin.

Kannattajia puheenalaiselle laitokselle kuitenkin alkaa ilmantua yhä useammalla taholla. Viime kesänä kerrottiin *Englannista*, että Salisbury ennen viimekesäisiä vaaleja puheissaan oli huomauttanut Sweitsin mallin mukaisen referendumin hyötyä. Sen avulla saataisiin parlamentin molempain huoneiden väliset riitaisuudet ratkaistuksi ja ylähuoneen arvo ylläpidetyksi. Mutta lopulliseen puolueohjelmaan ei sitten otettu referendumia enemmän kuin muitakaan valtiollisia uudistuksia. — *Saksassa* on taas Etelä-Saksan kansanpuolue äskettäin ottanut ohjelmaansa myöskin valtiomuodon kehittämisen, tekemällä mahdolliseksi kansanäänestyksen tärkeimmistä laeista, puhumattakaan siitä kannatuksesta, joka muuten julkisuudessa on referendumin osaksi tullut.

Missä tarkoituksessa vaaditaan siis välitöntä kansanäänestystä?

Referendum on keino, jonka avulla saadaan asiat ratkaistuksi kansan mielen mukaisesti tai ainakin sille, mikä kansan mielipide niistä on.

Nykyajan eduskunnalta vaaditaan tosin toiselta puolen, että sen tulee itsenäisesti arvostella asia ja päättää se parhaan ymmärryksensä mukaan, mutta toiselta puolen myöskin, että sen tulee kuvastaa kansassa vallitsevat mielipiteet. Jota enemmän valtiossa painaan painoa viimemainitulle vaatimukselle, sitä tärkeämpi on referendum.

Eduskunnan enemmistö saattaa olla toista mieltä kuin äänioikeutetut. Kun sen vaalitavan mukaan, jota vielä melkein kaikkialla noudatetaan, voi käydä niin, että eduskunnan takana ei ole kuin hiukan päälle puolen äänestäjistä, eikä päätöksen takana taas tarvitse olla kuin hiukan päälle puolen eduskunnasta, niin saattaa lähes $\frac{3}{4}$ äänioikeutetuista olla päätöstä vastaan.

Melkein kaikissa perustuslaillisissa valtioissa onkin etsitty keinoa, jolla saavutettaisiin referendumin tarkoi-

tus. Melkein kaikkialla on nim. sallittu eduskunnan hajottaminen. Kun hallitus jossakin asiassa joutuu erimieliseksi eduskunnan kanssa, mutta arvelee kansan enemmistön olevan puolellansa, niin se panee toimeen uudet vaalit, joitten kautta äänioikeutetut ratkaisevat asian. Äskettäinhän esim. englantilaiset siten hylkäsivät home rule'n ja ylähuoneen kukistamisen.

Mutta tuo keino ei ole tarkoituksensa mukainen. Se pakottaa valitsijat kokonaan hylkäämään kenties etevän ja mieluisensa edustajan vain sentähden, että hän yhdessä asiassa on erimieltä kuin he. Jos eduskunta hajotetaan viina-asian tähden, niin ehdottomain raittiusmiesten, kieltolakia toimeen saadakseen, täytyy saada sen puolustaja valtiopäiville, vaikka toinen kenties olisi paljon kykenevämpi ja sopivampi edustamaan heitä muissa asioissa, jotka nekin nyt jäävät tuon maistamattoman huostaan. Uudet vaalit pannaan kyllä toimeen vain asian ratkaisemiseksi, mutta niissä tulee valittavaksi asiaa puollustavan miehen ja asiaa vastustavan miehen välillä, persoonapolitiikasta ei päästä yli eikä ympäri.

Mutta jos kansaan vetoaminen on järjestetty referendumin muotoon, niin voidaan suorastaan saavuttaa se, mitä tahdotaan, voidaan *ratkaista asia asiana*.

Eikä tämä keino petä silloinkaan, kun parlamentin hajottamiseen ei käy turvaaminen, kun hallitus ja eduskunnan enemmistö eivät ole vastakkain. Nykyään vastustajat ainoastaan kiihkoisilla mielenosotuksilla voivat koettaa näyttää, että heidän puolellansa se yleinen mielipide onkin. Mutta kansanäänestys osottaa numeroilla, onko niin vai ei.

Vielä paljon suuremmassa määrässä kuin miten yleinen vaalioikeus tahansa, välitön kansanäänestys herättää vilkasta valtioasiain harrastusta sekä siten kasvattaa, kehittää kansaa. — Ja vihdoin referendum on omiansa ehkäisemään oman edun houkutuksia, ehkäisemään niitä vikoja ja paheita, joita useassa maassa on eduskuntaan tarttunut ja jotka ovat saattaneet monen melkein unohtamaan, kuinka suuri edistysaskel eduskuntalaitos kuitenkin on ollut. Ei kenenkään kan-

nata lahjoa edusmiestä, jos tietää että siten ostetun päätöksen kansanäänestys saattaa pyhkäistä pois. Ja satojen tuhansien, miljoonain valitsijain ostaminen käy sentään vähän hankalaksi.

Tuollaisilla syillä referendumin puoltajat asiatansa ajavat. Ja kun vastustajat vetävät esiin pääväitteensä, että kansa kyllä kykenee valitsemaan kunnollisia luottamusmiehiä, mutta ei arvostelemaan mutkallisia lakeja, niin he vastaavat, että lakien muodollinen laatiminen edelleenkin jääköön eduskunnan asiaksi, että sen päätökseen yleensä tyydyttäköönkin, että kun referendum ei ole pakollinen, niin se tavallisesti tuleeikin käytäntöön vain tärkeissä periaatekysymyksissä, asioissa, joista on puoleen tai toiseen yleinen mielipide muodostunut; ja, yhtä hyvin kuin uusien vaalien mutkallisuudella, kansa ne asiat kykenee päättämään äänestyskäsillä. Eivätkä puoltajat siis tahdo luopua vaatimasta, että eduskuntalaitos on täydennettävä, toimeenpantava referendum.

K. J. Stahlberg.

